

Het interieur van de N.H. Kerk te Britsum

Frank van der Waard

Inleiding

Het middenpad en koor zijn belegd met rijk versierde zerken van Naamse steen uit de 16de en 17de eeuw. De monumentenbeschrijving meldt dat er twee grafkelders zijn die uit 1639 zouden dateren. Hierop zullen we later terugkomen.

Aan de westzijde van het schip bevindt zich een kraak met orgel dat uit 1861-62 dateert,¹ maar buiten dit onderzoek blijft.

De kerk bezit verder een hangende eiken preekstoel en twee herenbanken, waarvan er volgens de monumentenbeschrijving één uit het laatste kwart van de 17de eeuw en één (met alliantiewapen in de gesneden bekroning) uit het eerste kwart van de 18de eeuw zou dateren. Hieronder zullen we proberen deze dateringen met behulp van vergelijkingsmateriaal nader te bekijken. Verder vermeldt de beschrijving: een zilveren bijbelbeslag met het jaartal 1667. Twee klokken waarvan één (met twee beeldjes in reliëf; Madonna en de heilige Bartholomeus) gegoten in 1507 door een zekere Johannes, en één uit 1664 gegoten door Jurrien Balthasar te Leeuwarden en een 17de-eeuws uurwerk.

Overigens waren er drie mogelijk 18de-eeuwse tekstborden, die tijdens het onderzoek bij een restaurateur waren en daarom niet waargenomen zijn, plus een wijzerplaat uit 1615.

De achtergrond van het onderzoek vormde de bij de restauratie ontstane vraagstelling hoe de recentelijk vrijgelegde, waardevolle middeleeuwse gewelf- en muurschilderingen gecombineerd kunnen worden met het tot de restauratie aanwezige interieur dat dateert van de 17de tot de vroege 20ste eeuw. Omdat er van verschillende zijden stemmen opgingen om het tijdens de restauratie uit de kerk verwijderde meubilair niet meer te

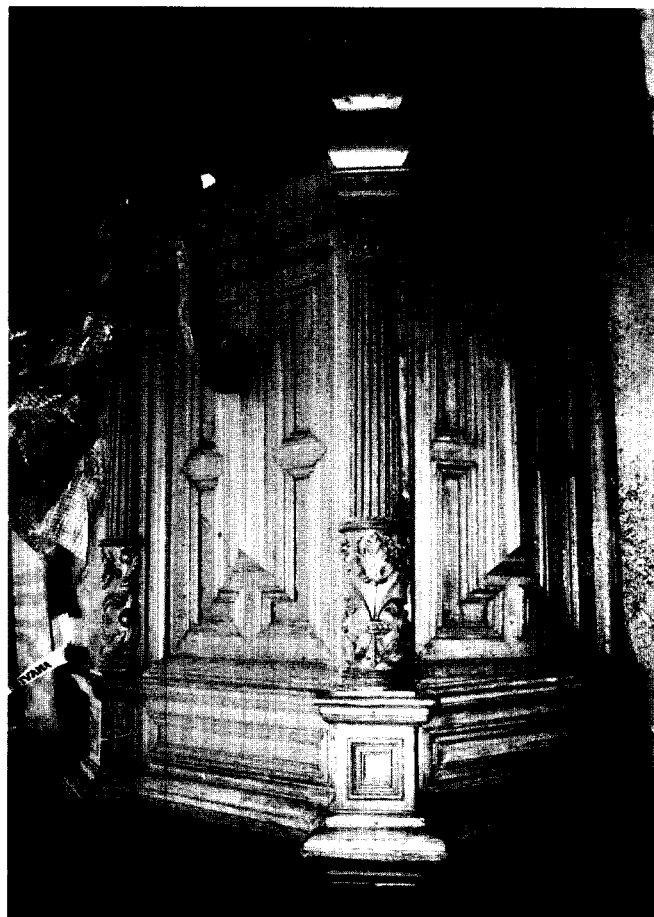
herplaatsen, besloot de RDMZ (H. Boerema) om het interieur (afb. 1) aan een nader onderzoek te laten onderwerpen. Het ging om de lage banken, lambriseringen, doophek, preekstoel en herenbanken. Vastgesteld dienden te worden: ouderdom, toegepaste houtsoorten, eventueel kleurige afwerkingen en de plaats van de banken gerelateerd aan die van de grafzerken. Op deze wijze zou een waardestelling ten aanzien van het interieur onderbouwd kunnen worden.

Het meubilair verkeerde tijdens het bouwhistorisch onderzoek niet meer in situ, maar was bij de aannemer 'Bouw 75' te Workum opgeslagen, hetgeen de toegankelijkheid van de te onderzoeken onderdelen aanzienlijk belemmerde.

In vele Friese kerken en zo ook in Britsum heeft men in de loop der tijden met de herenbanken geschoven waardoor die niet altijd meer op de oorspronkelijke plek staan. Het is vaak problematisch om te achterhalen waar ze dan wel gestaan

Afb. 1 N.H. Kerk Britsum, interieur van de kerk in westelijke richting (foto H. v.d. Wal, RDMZ 1944).

Afb. 2 Kuip van de preekstoel (foto F. van der Waard 1998).

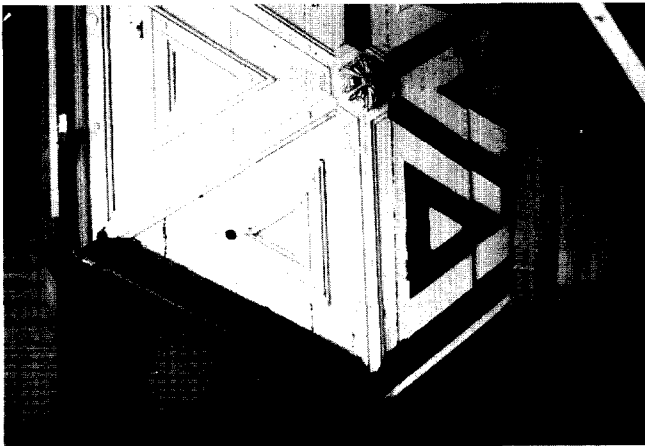
hebben. Hieronder zullen we ondermeer een poging doen om de oorspronkelijke plaats van de banken te bepalen.

Preekstoel

Aan de zuidmuur van de kerk bevindt zich een hangende eiken zeshoekige preekstoel met zeshoekig klankbord en trap aan de linkerzijde.

De kuip (afb. 2) is uitgevoerd met gecanneleerde korinthische zuilen elk voorzien van een 'drager' waarop floraal houtsnijwerk is aangebracht. Deze dragen een omlopende kroonlijst met een hol-bol profiel. Onder de zuiltjes hangen bolvormige versieringen. Tussen de zuilen bevinden zich vrij plastische geprofileerde panelen.

Boven de kuip is tegen de muur een rugschot aangebracht. Dit bestaat uit twee geprofileerde eiken neopanelen geflankeerd door twee oorspronkelijke eiken gecanneleerde korinthische zuiltjes die een gebombeerde kroonlijst dragen. Het rugschot is aan weerzijden van eiken rolwerk voorzien. Ook het zeshoekige eiken klankbord is van een hol-bolle lijst voorzien (afb. 3). Onder de naar buiten springende gecorniste hoeken hangen bolvormige versieringen.

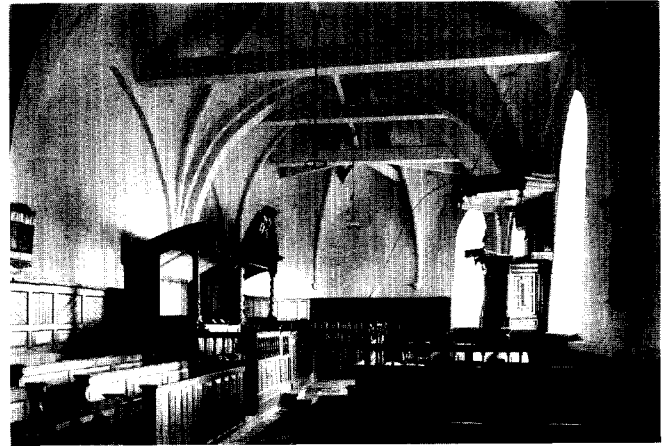
Afb. 3 Het klankbord van de preekstoel van onderen gezien (foto F. van der Waard 1998).

Doophek

Het doophek (afb. 4) zou uit dezelfde tijd als de preekstoel kunnen dateren en omheint de ruimte rond de preekstoel. Het doophek bestaat uit een paneelzone met daarboven een spijlzone. Het betreft kussenpanelen met 17de-eeuwse profielen (afb. 5). De oorspronkelijke eiken geprofileerde spijlen dragen een geprofileerde bovenregel. Op de hoeken staan bolvormige versieringen.

Jhr. Gemme Laes van Burmania en zijn tweede vrouw Foek van Eysinga –de bezitters van Jornsmastate– schonken het zilveren Bijbelbeslag van de kanselbijbel uit 1667.²

Het lijkt mogelijk dat tegelijk met het bijbelbeslag ook de preekstoel en het doophek gemaakt werden en door de Burmania's (mede) gefinancierd werden. Stilistisch kunnen de

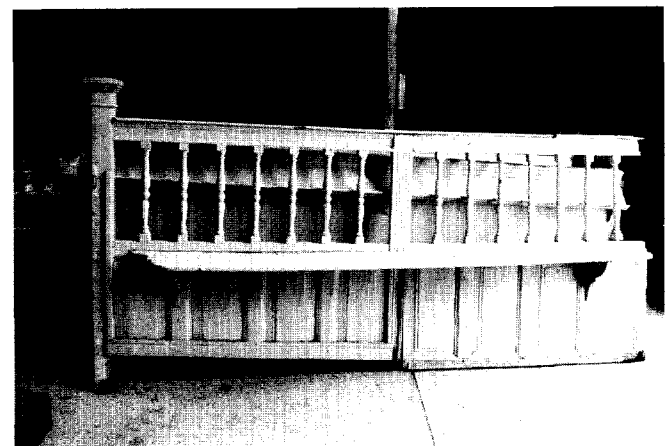
Afb. 4 Overzicht van het interieur in oostelijke richting met o.a. de preekstoel en het doophek (foto H. v.d. Wal, RDMZ 1944).

preekstoel en het doophek omstreeks 1650 of het derde kwart van de 17de eeuw dateren.

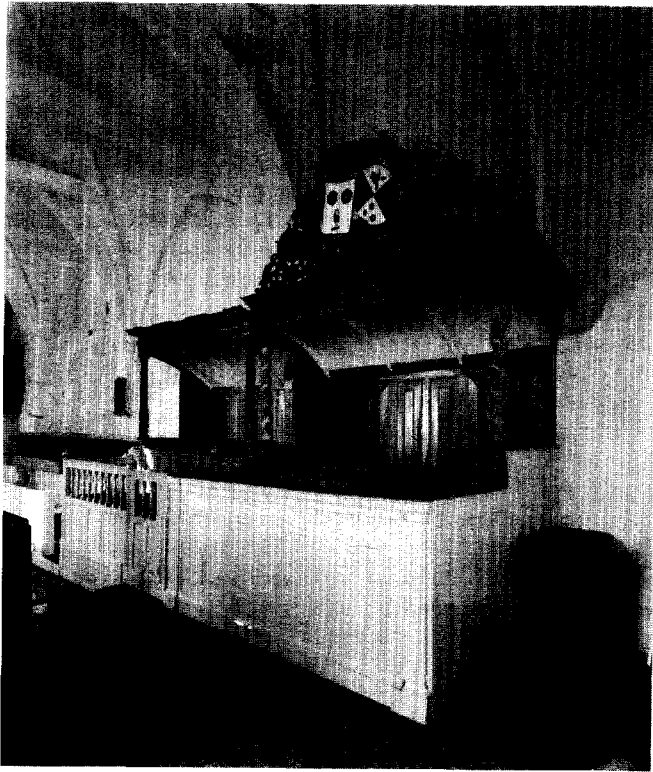
Westelijke herenbank, de Burmaniabank

De westelijke herenbank met een gebogen overhuiving bevindt zich pal tegenover de preekstoel en het doophek aan de westkant van de scheiding tussen het schip en het één trede hoger gelegen koor (afb. 6).

De herenbank bestaat uit een overhuifde bank (dit is de eigenlijke herenbank) met daarvoor een lagere voorbank. De voorbank heeft aan de voor- en zijkanten een paneelzone met geprofileerde kussenpanelen met daarboven een spijltjeszone. Op de voorste zijschotten bevinden zich kleine opzetstukken met rolwerkversiering. Op het voorschot bevinden zich bolvormige bekroningen zoals die ook bij de preekstoel en het doophek aangetroffen worden. De ontsluiting van de bank is van voren. Er zit een deurtje met oorspronkelijke zwaluw-

Afb. 5 Het westelijk deel van het gedemonteerde doophek (foto F. van der Waard 1998).

Afb. 6 Westelijke herenbank (links) en oostelijke bank met wapenschilden (foto A.J. van der Wal, RDMZ 1986).

staartvormige scharnieren rechts in het voorschot en rechts in het middenschot.

De zitting van de voorbank is waarschijnlijk later toegevoegd omdat zich daaronder ook geprofileerde panelen bevinden. Dat zou erop kunnen duiden dat er oorspronkelijke losse stoelen in de voorbank gestaan hebben.

Op het middenschot bevinden zich een soort bolvormige, geprofileerde basementjes waarop korinthische gecanneleerde zuilen staan die de kroonlijst van de huif dragen. De 'dragere' van de zuil zijn voorzien van florale motieven (afb. 7). Dergelijke zuiltjes zijn kenmerkend voor het tweede kwart en het midden van de 17de eeuw.

De sterk hol-bol geprofileerde kroonlijst heeft op de hoeken en daartussen vier naar voren springende, gekorniste gedeeltes (afb. 6). Onder de middelste naar voren springende gedeeltes hangen weer de bekende bolvormige versieringen. De rechterkant van de kroonlijst is recht afgezaagd. Vermoedelijk is dit gebeurd nadat de oostelijke bank hier tegenaan is gezet. De kroonlijst is niet meer voorzien van een opzetstuk met een wapenschild. Dit zal in de Franse tijd zijn verdwenen.

Architectonisch vormt de bank een soort complement van het doophek daar tegenover dat ook voorzien is van een paneelzone met een spijlzone en bolvormige versieringen, net als de voorbank van de herenbank. Ook de vormgeving van de preekstoel komt overeen met die van de bank gezien de ko-

rinthische zuilen met dragers met florale motieven, de gebombeerde en gekorniste lijsten en de hangende bolvormige versieringen.

Hieruit kan opgemaakt worden dat de vormgeving van preekstoel en westelijke herenbank nauw op elkaar afgestemd zijn en dat ze tot één architectonisch geheel behoren. Het is overduidelijk dat deze herenbank en het doophek met de preekstoel een zorgvuldig vorm gegeven architectonische eenheid vormen. De met het doophek en preekstoel overeenkomende vormgeving wijst bovendien erop dat de positie van de bank pal tegenover het doophek en preekstoel oorspronkelijk is, hetgeen door de zijschotten bevestigd wordt. De plaatsing van de panelen (die van het westelijk zijschot gaan verder naar beneden door dan die van het voorschot en het oostelijk zijschot) wijst er op dat men bij het maken van deze bank rekening heeft gehouden met het verschil in hoogte tussen koor en schip. Derhalve zal de oostkant van de bank van oorsprong gegrensd hebben aan de scheiding van schip en koor. Hieruit kan ondubbelzinnig afgeleid worden dat de bank ontworpen is voor deze plaats. Omdat de preekstoel en het doophek zo duidelijk architectonisch op de bank zijn afgestemd, zullen ook deze elementen zullen zich op hun oorspronkelijke plaats

Afb. 7 Westelijke bank, zuilen met florale motieven (foto F. van der Waard 1998).

bevinden. Bovendien is het duidelijk dat de bank aan beide zijden oorspronkelijk vrij heeft gestaan daar de beide zijschotten geprofileerd zijn. Ook de fundering wijst daarop. Preekstoel, doophek en bank waren oorspronkelijk onbeschilderd.

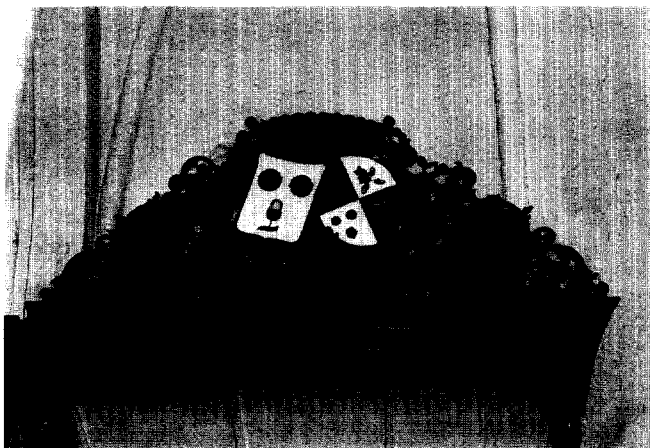
De bank kan mijns inziens in het midden of derde kwart van de 17de eeuw gedateerd worden. Mogelijk is hij ongeveer gelijktijdig geplaatst met de preekstoel en het doophek, die gezien het beslag van de kanselbijbel rond 1667 dateren.

Daar het wapenschild thans ontbreekt kan de bank lastig geïdentificeerd worden. De heer Prosé te Britsum meent, vermoedelijk terecht, dat de bank oorspronkelijk aan de Burmania's toebehoorde. De Burmania's bewoonden in de 17de en 18de eeuw Jornsastate³, waarvan bekend is dat die over een bank in de kerk beschikte.⁴ De Burmania's behoorden samen met de Van Wyckels lange tijd tot de belangrijkste grootgrondbezitters van Britsum zodat een prominente plaats van hun bank in de kerk voor de hand ligt. Ook waren zij de schenkers van het voornoemde zilveren Bijbelbeslag van de kanselbijbel uit 1667.⁵ Het lijkt goed mogelijk dat zij ook de preekstoel met het doophek (mede)gefinancierd hebben en tegelijk de bank daartegenover hebben laten neerzetten.

De oostelijke herenbank (Van Wyckelbank)

De oostelijke bank (afb. 6) stond tot de restauratie direct tegen de westelijke aan. Deze bank heeft oorspronkelijk ergens anders vrij gestaan en is pas in een later stadium tegen de westelijke bank aangezet daar de kroonlijst aan de westkant eenvoudig recht afgezaagd is en het westelijke zijschot geprofileerd. Ook aan de fundering van de oostelijke bank was duidelijk te zien dat deze later tegen de bestaande fundering van de westelijke bank is aangezet.⁶

Deze overhuifde herenbank met voorbank heeft een rijk gesneden opzetstuk met alliantiewapen en dateert uit het eerste kwart van de 18de eeuw. De voorbank had geen spijlenzone zoals de westelijke bank, maar vier hoge panelen en daarmee een gesloten karakter. De voorschotten met spijlen zijn in de

Afb. 8 Kroonlijst en opzetstuk van de oostelijke bank (foto A.J. van der Wal, RDMZ 1984).

late 17de eeuw uit de mode. Ook bij deze bank is de ontsluiting van voren. Evenals bij de westelijke bank heeft deze voorbank oorspronkelijk geen zitting gehad, daar de huidige dwars door de panelen is aangebracht.

Het rugschot heeft zes hoge panelen die geflankeerd worden door hoekpilaster met een rijk korinthisch kapiteel. Aan de bovenzijde van het rugschot is een acanthuslijst met daarboven een eierlijst. Op het middenschot staan gedraaide zuilen met een korinthisch kapiteel. Op de getordeerde schachten zijn bladranken gesneden. De zuilen dragen een rijke gebombeerde kroonlijst met acanthus-panels waartussen bloemetjes zijn aangebracht (afb. 8).

Het opzetstuk op de kroonlijst is van rijk floraal snijwerk voorzien waarin zich een geschilderd alliantiewapen bevindt bestaande uit twee naar elkaar toegeneigde geschilderde wapenschilden. Het opzetstuk is bekroond door een kroon. Onder de geschilderde voorstelling kan men nog snijwerk voelen dat ongeveer dezelfde vormen heeft, maar iets groter is dan de geschilderde contouren. Vermoedelijk was het snijwerk oorspronkelijk geprononceerder en onbeschilderd geweest. Waarschijnlijk heeft men het er in de Franse tijd er af gehakt en is het er in de 19de eeuw weer op geschilderd. Het familiewapen van de man kon, dankzij de inspanningen van de heer Dull te Leeuwarden, geïdentificeerd worden met dat van de familie Van Wyckel die kort voor 1700 in Britsum Lettingastate in handen kreeg en deze tot 1797 bewoonde.⁷ Het wapen van de vrouw kon tot nu toe niet geïdentificeerd worden. Dankzij de identificatie van de man is de datering van de bank ook iets zekerder geworden. De bank zal vermoedelijk pas gemaakt zijn nadat, of op het moment dat de familie Van Wyckel Lettingastate verkregen had. De bank dateert derhalve op zijn vroegst uit het eind van de 17de eeuw. De in de monumentenbeschrijving genoemde datering in het eerste kwart 18de eeuw lijkt derhalve te passen.

De bank is rijk gesneden en heeft een nogal plastische vormgeving. Het profiel van de naar het middenpad toegekeerde schotten is steeds rijker dan die van de zijschotten. In tegenstelling tot de westelijke bank zijn bij de oostelijke bank ook aan de binnenkanten op de panelen steeds kussens aangebracht die minder rijk zijn dan die aan de buitenkant. Overigens zijn in vergelijking met de westelijke bank de panelen veel breder en hoger. Bij de oostelijke bank is er bij ieder schot steeds maar een rij panelen, terwijl er bij de westelijke bank twee paneelzones boven elkaar bestaan.

Vergelijkbare profielen zijn aangetroffen op de in 1702 gedateerde borstwering van de orgelgalerij in de Akerk te Groningen en op een in 1704 gedateerde bank te Middelstum (paneel met omgaand profielatje op paneel zelf).⁸ De voornoemde bank in Britsum is tevens verwant aan de Sminiabank te Oudkerk van omstreeks 1700 en een herenbank uit 1708 te Weidum⁹, gezien de gedraaide korinthische zuilen met ranken, de korinthische pilasters van het rugschot, de grote panelen en de hoekstijlen van het voor- en rugschot die als als een soort risalieten geprofileerd zijn. De bank zal vermoedelijk pas na 1797, toen Lettinga door de familie Van Wyckel verkocht werd, verplaatst zijn naar de huidige plaats.

Relatie grafzerken-herenbanken

Zoals eerder is opgemerkt, is de kerk voorzien van een bijzondere zerkenvloer uit de 16de en 17de eeuw van Naamse steen, aanwezig in het middenpad en het koor. Volgens de monumentenbeschrijving zouden er twee grafkelders zijn. In de jaren '60 heeft men de teksten van de grafzerken in het middenpad gedocumenteerd.¹⁰ De vloer in het koor was echter niet zichtbaar omdat er een plankenvloer over was aangebracht; onbekend is eveneens of er zerken geruimd of verplaatst zijn. Tijdens het onderzoek is geprobeerd nadere waarnemingen aan de zerkenvloer te verrichten, maar omdat er steigers in de kerk op platen staan, die deels de grafzerken afdekken, was dat nogal problematisch.

Het is bekend dat er dikwijls een relatie bestond tussen een grafkelder, een herenbank en het bezit van een state. Een duidelijk voorbeeld van een dergelijke situatie is te zien in de kerk van Midwolde, waarbij een herenbank is opgesteld naast een groot grafmonument (1664-'69) voor Anna van Ewsum en Carel Hieronymus van In- en Kniphuisen, die de bezitters van de naburige borg Nienoord waren. Een vergelijkbare opstelling bestond ook in de N.H. kerk te Almelo waar de graaf van Almelo een eigen eregestoelte en begraafplaats in het koor had.¹¹ Het kwam veelvuldig voor dat een herenbank onvervreemdbaar onderdeel van de boedel van een state vormde. Dit was ook in Britsum het geval. In 1794 werd Jorns-mastate namelijk verkocht inclusief 'de gestoeltes in de Kerk de Verkoopereigen'.¹² Deze state heeft van oudsher bij de Burmania's gehoord. Het gaat hier waarschijnlijk om de meest westelijke herenbank.

Het is interessant de ligging van de zerken ten opzichte van de herenbanken nader te bekijken. Wellicht kan men langs deze weg meer informatie krijgen omtrent de oorspronkelijke plaatsing van de banken. Dit onderzoek heeft nog wel enige haken en ogen. Men moet bijvoorbeeld weten van wie de banken oorspronkelijk waren. In het voorgaande is gebleken dat de oostelijke bank heeft behoord aan de eigenaar van Lettingastate, de familie Van Wyckel en de westelijke bank mogelijk aan de eigenaars van de Jorns-mastate de Burmania's. De westelijke bank die mogelijk oorspronkelijk aan de familie Burmania behoord zou hebben staat niet direct in relatie met een belangrijke grafzerk. Iets ten het zuiden van deze bank ligt echter wel een zeer grote grafzerk die aan de Burmania's is gerelateerd. Deze zerk wordt bij Roorda nr. 3 genoemd en bedekt ondermeer Edzert van Douma, gestorven in 1577 en Helena van Bynau zijn vrouw.¹³ In het middengedeelte van deze zerk worden een aantal belangrijke 17de-eeuwse leden van de familie Burmania genoemd. Volgens overlevering zou zich onder deze zerk ook een grafkelder hebben bevonden. Het lijkt aannemelijk dat deze grafkelder en zerk een relatie hebben met de nabij staande bank van de Burmania's die de eigenaars waren van Jorns-mastate.

Voor de Van Wyckelbank is de relatie met de grafzerken moeilijk te bepalen. Er zijn geen grafzerken van deze familie gevonden (voorzover de zerken zichtbaar waren tijdens het onderzoek). Wel kon vastgesteld worden dat er in het koor

twee grote zerken liggen, waarvan het zeer grote zuidelijke exemplaar slechts voor een klein deel zichtbaar was. Volgens overlevering zou zich onder deze zerk ook een grafkelder bevinden.¹⁴

Voor de noordelijke zerk kon in ieder geval een relatie met Lettingastate aangetoond worden, omdat daaronder de in 1656 gestorven Sydts van Doenia begraven is, die volgens Roorda de eigenares van Lettingastate was.¹⁵ Omdat de oostelijke bank bij Lettingastate hoorde, zou het kunnen dat er een ruimtelijke relatie tussen deze zerk en de oostelijke bank geweest is. Vóór de restauratie stond de oostelijke bank op de noordelijke rand van de zerk en bedekte zelfs een deel van het randschrift. Omdat de oostelijke bank daar oorspronkelijk niet gestaan kan hebben, moet de relatie met de bewuste zerk toch anders geweest zijn. Denkbaar is dat de bank in een andere opstelling zich ook in de buurt van een zerk van de bewoners van Lettingastate bevond.

Als aangenomen wordt dat de oostelijke bank oorspronkelijk dwars in de koorluiting stond, op de plaats waar ooit het altaar gestaan heeft, bevindt de bank zich nog steeds dichtbij de aan Lettingastate gerelateerde zerk. Buiten de twee grote zerken blijft echter te weinig ruimte over om de bank te plaatsen, hetgeen een gedeeltelijke afdekking van de zerken met zich meebrengt. Oorspronkelijk zullen de rijk bewerkte zerken geheel zichtbaar zijn geweest. Door de dwarse plaatsing van de bank in het koor en vanwege plaatsgebrek accepteerde men de gedeeltelijke overbouwning.

Daarnaast is het denkbaar dat de familie Van Wyckel zich niet meer door middel van met rijk beeldhouwwerk versierde zerken manifesteerde, maar op rouwborden of anderszins. Het betrof immers de vroegere eigenaars van Lettinga waarvan de zerken door de bank van de nieuwe machthebbers deels bedekt werden. Op deze manier bleef er een relatie bestaan tussen de bank en de zerken van (ex)eigenaars.¹⁶

Beknopte geschiedenis interieur

De machtige Gemme Laes van Burmania –houtvester en pluimgraaf van Friesland– die waarschijnlijk vanaf 1650 op Jorns-mastate te Britsum woonde en in 1655 in het huwelijk trad met zijn tweede vrouw Foek van Eysinga.¹⁷ Hij liet omstreeks 1667 preekstoel, doophek en herenbank er tegen over als één architectonisch geheel oprichten tegelijk met de schenking van een kanselbijbel. Het hele ensemble van preekstoel, doophek, herenbank, grafkelder en enige belangrijke zerken van de familie Burmania is een manifestatie van de grote macht die deze familie in het midden van de 17de eeuw in Britsum uitoefende, waardoor zij de kerk van Britsum praktisch als eigenkerk inrichtte.

Omstreeks het einde van de 17de eeuw of in de vroege 18de eeuw werd de oostelijke herenbank van de familie Van Wyckel gemaakt, bezitter van Lettingastate. Het is niet geheel duidelijk waar deze bank gestaan heeft, in ieder geval niet op de huidige plaats, pal ten oosten van de bank tegenover de preekstoel. Gezien de rijke vormgeving moet deze een prominente opstelling

in de kerk gehad hebben. Te denken valt aan de voormalige plaats van het altaar, dwars in het koor. Een aanwijzing daarvoor is de onmiddellijke nabijheid van de zerk van Sydts Doenia, de eigenares van de Lettingastate. Op het moment van de uitvoering van het onderzoek was de relatie met de grafkelder onder de grote zuidelijke zerk in het koor onduidelijk.

Na de verkoop van de herenbank door de familie Van Wyckel, in 1797 of in de vroege 19de eeuw, is de herenbank van Van Wyckel naar zijn huidige plaats, ten oosten van de oudste herenbank verplaatst. Wellicht gebeurde dit in 1825 toen de voorgedij voor zich een herenbank liet inrichten.¹⁸ Bij deze gelegenheid werden de herenbanken vermoedelijk ook voor het eerst geschilderd. De oostelijke herenbank kreeg toen een imitatie-mahonie afwerking; de westelijke bank heeft een imitatie eiken afwerking die mogelijk jonger is. Oorspronkelijk was al het eiken meubilair ongeschilderd.

In 1918 werden alle gewone kerkbanken (behalve de herenbanken) nieuw gemaakt, waarbij er hier en daar oude eiken planken als zitting gebruikt werden. Deze onderdelen zullen afkomstig zijn van de tot dan toe nog aanwezige banken. Een bank tegen de zuidmuur van de kerk bevat ook een dicht rug-schot van oude eiken planken.

In dezelfde periode werd niet alleen een aanzienlijk deel van het doophek door naaldhout vervangen maar ook de bijbehorende hoekstijltjes in Artdeco-stijl. Ter plaatse van het koorhek werd de oude lambrizing vervangen door een eiken neo-lambrizing. Bij dezelfde gelegenheid werd er een klamp tegen de zuidmuur gezet om de banken tegen doorslaand vocht te beschermen. Op deze klamp bracht men een geschilderde marmer-imitatie aan. Het meeste nieuwe meubilair, het doophek en de buitenkanten van de herenbanken kregen toen een gebroken witte kleur.

Conclusie

De kerk te Britsum herbergde tot de restauratie twee overhuifde, eikenhouten herenbanken: één uit het midden van de 17de eeuw van de familie Burmania tegenover de eveneens door die familie geschonken preekstoel uit 1667. Rond 1700 werd de herenbank voor de familie Van Wyckel vervaardigd. De oorspronkelijke plaats van die bank is onduidelijk; de verplaatsing heeft vermoedelijk met de overname door de kerkvoogdij in 1825 te maken en ging gepaard met het schilderen van het eikenhout. De banken horen bij de reformatorische, witgekalkte aankleding van de kerk en zijn verbonden met de machtige eigenaren van inmiddels niet meer aanwezige states in het dorp. De banken hebben tevens een ruimtelijke relatie met de nog steeds aanwezige graven en grafkelders en de rijk bewerkte hardstenen grafzerken die de beroemde bewoners van de states, tevens begunstigers van de kerk memoreren. Het gaat om beschermde interieurstukken die gebruik van de kerk gedurende enkele eeuwen toont. Deze onderdelen en de machtige families die ze schonken zijn onmisbare schakels tussen het onbekende begin van de kerk in de 13de eeuw en het hedendaagse gebruik onder supervisie van de Stichting Alde Fryske Tsjerken.

Noten

- 1 R.S. Roorda, *It alde doarp*, Leeuwarden 1939, pp. 35-36.
- 2 R.S. Roorda, *De grafschriften enz. van Leeuwarderadeel*, Leeuwarden 1964, p. 4.
- 3 R.S. Roorda, *It alde doarp*, Leeuwarden 1939, pp. 67-68.
- 4 R.S. Roorda, *It alde doarp*, Leeuwarden 1939, pp. 68-69.
- 5 R.S. Roorda, *De grafschriften enz. van Leeuwarderadeel*, Leeuwarden 1964, p. 4.
- 6 De bij de restauratie gesloopte fundering bestond i.t.t. die van de westelijke bank uit halfsteensmuurtjes. Het achterste muurtje eindigde met een stroomlaag, hetgeen erop duidt dat men zich moest aanpassen aan een al bestaand hoogte. De linkermuur was tegen de steensmuur van de westelijke bank aangebouwd. De fundering van de oostelijke bank is dan ook duidelijk later tegen een bestaande fundering aangezet.
- 7 Op het stemkohier van 1698 en het floreenkohier van 1700 staat Lettinga voor de helft op naam van Henricus van Wyckel en voor de andere helft op naam van zijn zoon. In 1700 is Henricus van Wyckel kerkvoogd te Britsum. R.S. Roorda, *It alde doarp*, Leeuwarden 1939, pp. 85-86.
- 8 F.J. Veldman, 'Van 'Kock Vaer' tot beeltnijder. Leven en werk van Jan de Rijk, beeldhouwer', deel 1. in: *Groninger Kerken 1995*, pp. 12-13. afb. 24 en deel 2, p. 56. afb. 59.
- 9 S. ten Hoeve, G.P. Karstkarel, R. Steensma (eds.), *Kerken in Friesland, Gebouwen inrichting en gebruik*. Baarn 1985, pp. 114-116. R. Steensma, *Het Friese kerkinterieur*, Leeuwarden 1995, p. 164.
- 10 R.S. Roorda, *De grafschriften enz. van Leeuwarderadeel*, Leeuwarden 1964.
- 11 C.A. van Swigchem, T. Brouwer, W. van Os, *Een huis voor het woord, het protestants kerkinterieur in Nederland tot 1900*, 's-Gravenhage 1984, pp. 104-105.
- 12 R.S. Roorda, *It alde doarp*, Leeuwarden 1939, pp. 68-69: 4-okt. 1794 koopt Homme Jans Bruinsma en zijn vrouw Jetzke Arjens 'zekere Zathe en Landen met de beide Huizingen en Schuire daarop staande Jornsma en Geringa state genaamd' van Julius Byma toe Kingma voor f. 18400-. 'Det de gestoeltens in de Kerk de Verkooperen eigen, worden gerekend onder de deze Verkoop te versmelten'.
- 13 R.S. Roorda, *De grafschriften enz. van Leeuwarderadeel*, Leeuwarden 1964, pp. 4-5.
- 14 Mondelinge mededeling van de heer Prosé te Britsum.
- 15 R.S. Roorda, *It alde doarp*, Leeuwarden 1939, pp. 82-83.
- 16 Een andere mogelijkheid zou zijn dat de bank oorspronkelijk geen relatie had met de zerken die aan Lettinga gerelateerd zijn en zich mogelijk ten westen van de huidige westelijke bank aan de noordmuur bevond. Daarvoor zijn echter ook geen sporen in de muren gevonden.
- 17 R.S. Roorda, *It alde doarp*, Leeuwarden 1939, p. 67.
- 18 Mondelinge mededeling van de heer Prosé die dit gegeven in de kerkrekening heeft gevonden.